

The background is an abstract collage of various colored papers and textures. It features a large, light orange arch at the top. Below it, there are several overlapping shapes in shades of brown, yellow, pink, and orange. Some shapes resemble architectural elements like door frames or arches. The overall composition is layered and textured.

De
geschiedenis
van as

roman

Khadija
Marouazi

‘Een uitzonderlijk boek. Khadija Marouazi betreedt een verboden, verborgen wereld van vrouwelijke politieke activisten en de wreedheden waar Arabische vrouwen getuige van waren.’

– Samar Yazbek, auteur van
Waar de wind huist en *De blauwe pen*

‘Levendig en gedetailleerd beschreven [...] een uiterst belangrijke roman.’

– *The Daily Star*

‘Een belangwekkende roman over standvastigheid, macht en de onbreekbare wil om vrij te zijn.’

– *Africa in Dialogue*

‘Een van de hoofdpersonages, een vrouwelijke gevangene, zet literatuur in om tijdens een potentieel gruwelijke periode van opsluiting haar geest te bevrijden.’

– *The Markaz Review*

‘Khadija Marouazi’s *De geschiedenis van as* is een krachtig verhaal over uitwissing en verlies. [...] Dit boek is als een open wond, maar het verhaal is doordeesemd van liefde en passie.

Het is het lezen meer dan waard.’

– Youssef Fadel, auteur van
A Rare Blue Bird Flies with Me

Khadija Marouazi (Marrakech, 1961) is hoogleraar literatuur aan de Ibn Tofaïl Universiteit in Kenitra, Marokko, en mensenrechtenactivist. Zij is lid van de wetenschappelijke commissie van het Marokkaanse tijdschrift *Dafatir al-sijjin* (Gevangenennotities) en *Majallat dirasat huquq al-insan* (Tijdschrift voor Mensenrechtenstudies), en algemeen secretaris en medeoprichter van de organisatie *al-Wasit min ajl al-Dimuqratiya* (Bemiddelaar voor Democratie en Mensenrechten).

De geschiedenis van as is haar debuutroman.

De geschiedenis van as werd vertaald door Petra C. van der Eerden en Janine van der Kooij.

Een onvergetelijke en genadeloze roman over menselijke kwetsbaarheid, wreedheid en verzet.

Mouline en Leila zitten in Marokko in de gevangenis vanwege hun politieke activiteiten. Het zijn de zogenoemde Loden Jaren, de jaren zeventig en tachtig van de vorige eeuw – een periode die werd gekenmerkt door zware staatsrepressie.

In heldere, vaak schrijnende bewoordingen beschrijven ze in *De geschiedenis van as* hun strategieën voor overleving en verzet, terwijl ze tegelijkertijd hun politieke engagement en de bewegingen waarin ze actief waren kritisch heroverwegen. Ze schakelen daarbij soepel tussen verleden en heden, tussen het leven binnen de cel en daarbuiten, tussen martelkamer en rechtszaal en tussen gevangenschap en de uitdagingen bij hun terugkeer naar de vrijheid.

De geschiedenis van as verkent op genadeloze wijze de grenzen van menselijke wreedheid én menselijke veerkracht.

‘Intens en intiem [...] Marouazi schrijft expliciet en gedetailleerd, vol mededogen en uit dwingende noodzaak. Hoewel het verhaal fictief is, zijn de realiteit van de periode van zware staatsrepressie in Marokko en de angst van hen die onterecht gevangen zijn gezet voelbaar in haar briljante proza.’ – *The New Arab*

KHADIJA MAROUAZI

De geschiedenis van as

Vertaald uit het Engels door Petra C. van der Eerden
en Janine van der Kooij

UITGEVERIJ ORLANDO | OXFAM NOVIB

© 2000 Khadija Marouazi

Oorspronkelijke titel *Sirad al-ramad (History of Ash)*

Oorspronkelijke uitgever Afriqiya al-Sharq (2000) en Hoopoe,
Cairo (2023)

© 2026 Nederlandse vertaling Petra C. van der Eerden en
Janine van der Kooij en Uitgeverij Orlando bv, Amsterdam
Omslagontwerp Studio Vonk en De Boer

© Foto auteur The American University in Cairo Press

Uitgave in samenwerking met Oxfam Novib

Zetwerk Pre Press Media Groep

ISBN 9789083625966

NUR 302

www.uitgeverijorlando.nl

I

De zee... de zee. Ik keer me alleen om naar de zee. Daar heeft mijn ziel zich aan vastgehouden de afgelopen twintig jaar. Ik keer me niet om naar de gevangenispoort. Elke keer als mama op bezoek kwam, benadrukte ze dat, en toen ze niet meer kwam, liet ze Leila en andere vrienden die raad doorgeven: 'Mouline, keer je niet om naar de gevangenis. Dan ga je niet meer terug. Meer vraag ik niet. Keer je niet meer om naar de gevangenispoort!'

Dan vervolgde ze haar zin – die op den duur ging klinken als het aanroepen van Gods naam naarmate het ene jaar overging in het volgende – met een gevoel van leed en afwachting dat aan me blijft vreten: 'Of ik nou nog leef of dood ben, keer je niet om naar de gevangenispoort. Voorwaarts, niet achteromkijken. Dan weet je dat je nooit meer terug zult komen.'

Maar wat is er over van een leven na twintig jaar in een betonnen ruimte? Twintig jaar, opgeslokt door de koude muren en de echo van dichtslaande gevangenisdeuren. Wat blijft er over van een leven buiten deze beslotenheid die ons rechtstreeks vanuit de gevangenis in het ziekenhuis doet belanden, waar we er de rest van ons leven over zullen blijven praten? Als de muren hun chronische gif in ons hebben gezaaid zodat we al die ziektes tegelijk kunnen oogsten, de ziektes die stukje bij beetje in ons gepland zijn. Maar ik zal mijn blik van de gevangenispoort af-

wenden en vooruitkijken, naar de zee. Omdat het Lot mama met alle geweld al haar andere wensen wilde ontnemen, kon ik niet anders dan dit ene verzoek inwilligen. Ik zal me niet omkeren, maar hoe moet ik weten waar de zee ligt? Toen we in die koude, donkere nacht Gharbia bereikten, gingen we de gevangenis in, niet de openbare ruimte. We gingen de cellen in, niet de straten. We arriveerden in groepen, in de loop van eenentwintig dagen. We werden 's nachts binnengebracht zodat niemand ons zou zien. Zou ik de weg naar zee kunnen vinden? Poëzie kan als kompas dienen om niet te verdwalen. Daarover zei Salah ooit:

Een gevangenis
Een begraafplaats
Een zee
van gevangenis
naar gevangenis, ik vlucht altijd mee...

Salah zei dat toen de zee ver weg was. Ik zette nog twee stappen. De begraafplaats leek zich over een heuvel uit te spreiden, wij op het plateau, gevangen als de profeet Jona in de buik van de walvis. Hoe kwam het dat Salah de ligging van deze plek kende? Van ons allemaal was hij de enige die zijn gezicht tegen het raam van het arrestantenbusje had gedrukt toen we naar het ziekenhuis werden gebracht. Salah keek uit het raam, lachend als een kind dat zijn speeltje kwijt is en vastbesloten is om het terug te vinden. Hij keek naar buiten en lachte omdat zijn speeltje voor hem opdoemde, op een steenworp afstand, net buiten het raam. Misschien kwam het doordat hij als bevroren toekeek hoe een begrafenisstoet een lijk meedroeg, dat hij wist dat de begraafplaats

dicht bij de gevangenis was. En wat betreft de zee, niemand kon níet weten dat die er was. Hoewel haar duizelingwekkende licht me nog steeds omhelst, was ze in de herfst en de winter een goede vriend, met de echo van de brekende golven die op de celdeuren bonkte. Zo gaat het met alle mooie dingen in mijn land... die komen slechts in de vorm van echo en roest. Ik weet niet hoe mijn band met de zee begon, maar ik weet zeker dat zelfs voordat ik eruit kom, ik niet van haar zal houden tot ze alle lijken heeft uitgespuwd die ze gedurende de zomer heeft opgeslokt. Ik bied mezelf aan haar aan in de herfst en voel me een met haar in de winter. Twintig jaar in de gevangenis, en de zee stond paraat met al haar kracht, vooral als de vrieskou haar gif in onze gewrichten begon te blazen. Het was een innige vriendin; vooral 's nachts als de stilte als een deken over die desolate plek lag; dan sloop ze fluisterend naar binnen. De zee is een vrouw als er geen vrouw in de buurt is... maar nu is ze vrijwel stil. Hier en daar vallen verspreide buien. Ik richt mijn gezicht ernaar op alsof ik me aan het wassen ben.

Toen ik bij de directeur van de gevangenis werd geroepen, hoorde ik tot mijn verbazing dat ze hadden besloten me vrij te laten, één week voor ik mijn twintig jaar had uitgezeten. Natuurlijk zou Leila me niet opwachten. Ik wist dat er maatregelen waren genomen om de pers en onze kameraden op afstand te houden, gezien het onstuimige welkom waarop ze me zouden onthalen. Hun maatregelen, hoe vakkundig bedacht ook, waren echter zo broos als een pistachenoetje. Families, vrienden en pers verzamelden zich weken voor de afgesproken tijd in rijen voor de gevangenispoort, wachtend op de vrijlating van hun dierbaren. Maar Leila zou me niet vinden als ze me op de afgesproken tijd kwam bezoeken. Alleen zij weet hoe ik van de zee

houd. Ze liep vaak achter me aan door de gang en dan vroeg ze: 'Ik of de zee?'

'Allebei tegelijk.'

'Dan trek ik me wel terug zodat de zee je kan bezoeken.'

Ik pak haar polsen beet en trek ze omhoog, druk ze tegen mijn borst, warm van vele jaren dorst. Leila weet niet dat ik zonder haar niet van de zee zou kunnen houden. Leila is altijd vochtig. Elke keer als ze op bezoek kwam, omarmde ik haar. Dan kuste ik haar haren die geurden naar de zee.

Ik liep naar het midden van het strand, de regen gestaag vallend op mijn gezicht. Als Leila hier zou zijn, zouden de druppels eruitzien als een reeks edelstenen, uitgestrooid over haar hals die glanst als marmer. Ik leunde tegen een berg zand die ik met mijn handen had gevormd. Ik bewoog ze een beetje heen en weer. De berg loste op zodra het water het zand bereikte. Ik voelde me uitgeput. Ik deed een nieuwe poging, maar kwam niet veel verder dan de eerste keer. Ik boog me om een halfbegraven oester uit het zand te trekken. Voorzichtig veegde ik hem schoon en bracht hem naar mijn neus. Hij rook naar Leila. Langzaam deed ik het nog een keer, als een drenkeling die uit het water oprees om zijn longen met lucht te vullen. Ik bekeek de oester zorgvuldig, veegde hem opnieuw schoon en hield hem aan mijn oor. Ik duwde er een beetje op, nog een keer, en plotseling schrok ik op van een hard geluid... een soort geschraap over hout. Nee! Meer over bladeren. Ik voelde mijn lichaam zwaarder worden. Langzaam liet ik me zakken. Het bloed bonkte in mijn oren. Ik liet me omhullen door het zand. De echo van de oester weerklonk in mijn oor en vulde het met de echo van al die verloren jaren, daar, waar mijn lichaam een heel eind van mij af lag. Ik legde mijn hand – mijn vingers – op mijn been zonder te kunnen voelen of

ze van mij waren of niet. Mijn dijen. Mijn benen. Mijn middel. Alles was droog en verschrompeld. Het was die droogte waar ik van schrok. Elke keer als ik mijn hand ergens op mijn lijf legde, voelde het alsof ik hem op een stuk vochtig hout legde, tot ik, toen het waas van drie geblinddoekte dagen begon te verdwijnen, ontdekte dat ik een wandelende dode was. Mijn lijf begon angstaanjagend uitgemergeld te raken. Mijn ontdekkingen kwamen met horten en stoten. Ik bleef bezwijken onder de martelingen. Ik was constant draaierig. Zodra ik wakker werd en mijn lichaam aanraakte, brak ik weer. Vervolgens zakte ik in slaap, om wakker te worden van het geluid van gekrab en gekras onder mijn lichaam dat op een bed van karton lag. Het gekrab hield aan, wat me irriteerde. Het geluid begon vanonder het bed rechtstreeks in mijn oor door te dringen. Woest en met de nodige moeite trok ik mezelf overeind. Ik greep het karton en schudde het een beetje uit, in de hoop dat de oorzaak van het gekrab uit een van de vouwen zou vallen. Ik ging op de vloer zitten om de gaten erin te bekijken. In de rechterhoek ontdekte ik een holletje. Ik verdween razendsnel de tegenovergelegen hoek in. Bliksemsnel kronkelde er een staart naar binnen. Ik hield mijn adem in. De staart verdween en toen verscheen er een kop. Een muis! Met het beetje kracht dat ik nog in me had, rende ik naar de deur en begon erop te bonken. Ik gilte mijn longen uit mijn lijf toen de Hadj (de bewakers lieten zich 'hadj' noemen) naar mijn cel kwam. Hij haalde zijn sleutels tevoorschijn. Ik wist niet wat hij van mij verwachtte. Ik wist niet wat ik van *mezelf* verwachtte na al dat geschreeuw. Ik verblufte hem met de vraag of ik naar het toilet mocht.

Tot het moment dat hij de sleutel in het slot van mijn celdeur stak, dacht ik niet dat ik meer van hem zou vragen dan de

muis weghalen en het holletje vullen met cement. Ik weet niet wat me dreef om te vragen of ik naar het toilet mocht.

‘Het enige waar jullie goed voor zijn, is naar de plee gaan. Zouden jullie je stront maar inruilen voor woorden, dan zou dat voor ons allebei beter zijn, verdomme!’

Dat zei de Hadj toen hij de deur van mijn cel in mijn gezicht openzwaaide. Als ik gezegd had wat er werkelijk aan de hand was, had ik hem mijn zwakte op een presenteerblaadje aangeboden. Het was een flink stuk lopen van mijn cel naar het toilet en ik moest tussen twee rijen cellen door. De stok van de Hadj jaagde me op, ik duwde de deur open en ging naar binnen. Ik deed mijn gulp open en deed met enige moeite een plas, aangezien ik eigenlijk niets te plassen had. Ik wilde alleen een beetje tijd rekken om maar niet terug naar die cel te hoeven. Als ik de tijd nam, zou hij misschien ergens anders naartoe gaan. Het probleem met het holletje was dat er elk moment een volgend gat kon ontstaan. *Ya Rabb*. Lieve God! Ik moet me vermannen. Ik doe mijn best. Ik doe mijn best. De Hadj klopte tweemaal en riep: ‘Schiet op. Kun je niet schijten?!’

Terwijl ik mijn keel schraapte, kwam ik naar buiten, mijn hand op mijn gulp. Ik treuzelde en de Hadj duwde me terug mijn cel in. Hij draaide de deur op slot en liep weg, terwijl ik op mijn tenen stond, met mijn rug tegen de deur. Ik richtte mijn blik op de verste hoek, op het muizenhol waar dat zilvergrijze diertje me na al die jaren weer had gedwongen blindemannetje te spelen. De andere kinderen stonden er vroeger op dat ik meedeed en als ik dan aan de beurt was en mijn handen voor mijn ogen deed, grepen zij hun kans om alle kleine, slappe voorwerpen die ze konden vinden – in de knoop geraakte stukjes wol of zelfs kledingstukken – in mijn gezicht te gooien.

‘Mouline, pas op! Een muis, een muis!’ Dan sprongen ze op en renden weg, terwijl ik doodsbang op en neer bleef springen. Ik schreeuwde me de longen uit mijn lijf. Ik huilde. En als ik dan de zogenaamde muis die ze naar me toe hadden gegooid had gevonden, ging ik ze achterna. Ik laadde mijn handen vol stenen en vulde de steeg met geschreeuw. Dat bleef doorgaan totdat Youssef me wist over te halen om er toch weer voor te vallen, als hij aan de beurt was bij blindemannetje.

Goeie god, daar was de muis weer, na al die tijd. Ik zal dat spel ook hier en nu weer spelen, al is dit geen plek voor spelletjes. Ik werd moe van het staan. Er was geen spoor van het dier. Ik schoof het karton wat dichtër naar de deur zodat ik zover mogelijk van het muizenhol kon slapen. Maar ik was bang dat de Hady dat verdacht zou vinden, dus ik schoof naar het midden van de cel en ging liggen. Ik rekte me uit en ontspande een beetje, maar ik kreeg het zilvergrijze muisje niet uit mijn hoofd. Ik begon mezelf gerust te stellen door zijn afmetingen te vergelijken met de mijne. Wat kon hij me aandoen vergeleken met wat de agenten met mijn lijf deden? Kon ik dat allemaal aan om dan te bezwijken voor dat zilvergrijze muisje? Nee, geen denken aan. Ik probeerde het met mijn ogen dicht. Ik deed een vergeefse poging er zover mogelijk bij vandaan te komen.

Drie dagen rusteloos woelen, wakker worden van het kleinste geluidje – het rammelen van sleutels, een van de kameraden op weg naar het toilet, een ander jankend van de pijn. Ik stond stijf van de spanning, klaar om bij het geringste geluidje op te springen. De cel werd nog mistroostiger. Ik hield mijn ogen open tot ze dik en opgezet waren. Misschien zou ik een glimp van hem opvangen. Hij was donkergrijs toen ik hem bij daglicht zag. Misschien was hij vertrokken en had een ander zijn plaats

ingenomen. Of zelfs meer dan één ander. Wie zou het zeggen? Ik had nooit eerder beseft dat er hier zoiets als ‘ochtend’ bestond. Maar de aanwezigheid van die zilvergrijze muis dwong me tot dat besef, ik moest me daardoor in elk geval voorstellen dat iets dergelijks bestond. Want alleen dan, in de ochtend, was het mogelijk om het holletje te zien en het komen en gaan van de muis te volgen.

Maar hoe kon ik op een ochtend in slaap gevallen zijn en wakker worden van iets wat over mijn uitgestrekte hand rende, waardoor ik opnieuw begon te gillen terwijl het muisje in zijn holletje dook? De Hadj opende de deur en kwam binnen met twee agenten die me blinddoekten en naar het ‘onthaal’ sleurden. Ik vroeg niet om een toiletbezoek. Ik dacht niet eens aan de martelrituelen. We hadden meer dan twee jaar vastgezeten tussen de geheime gevangenis en de verzekerde bewaring. De gerechtelijke politie bracht ons altijd naar de officier van justitie en de onderzoeksrechter. Ze drukten hun sigaretten op ons uit en gebruikten ons als oefenmateriaal voor hun zweepen. Ik hoorde achteraf van de gevangenisarts dat hij maar niet begreep waarom wij alle negen steeds weer opnieuw dezelfde wonden hadden, hoewel we al meer dan drie maanden daarvoor naar deze locatie waren overgebracht, terwijl de wonden en littekens van de rest van onze kameraden niet meer bloedden en min of meer leken te genezen. Ik vroeg hem de namen van die negen kameraden en hij vertelde me over vier van hen, die hij bij hun nummer noemde: 11, 33, 78, 104. Na twee jaar in de geheime gevangenis Derb Moulay Cherif kenden we elkaar niet, bij naam noch als nummer. We waren altijd van elkaar gescheiden en overgeplaatst van de ene gevangenis naar de andere en met elkaar communiceren werd ons onmogelijk gemaakt. Ik wist alleen dat nummer 11

Salah Ribaoui was. Hij had de eerste zes maanden naast me vastgezet.

Als mijn nummer werd afgeroepen, wist ik dat hij de volgende zou zijn. We leerden elkaar beter kennen als we 's nachts naar elkaar toe kropen, als de zweep van de folteraar het wat rustiger aan deed. Geblinddoekt, de handen en voeten gebonden, leunde de een tegen de rug van de ander. Toen Salah me de eerste keer vroeg hoe ik heette en hij hoorde dat nummer 33 Mouline Lyazidi was, klonk er een vreugdekreet en kwam hij met zijn naam en nummer: 'Ik ben Salah, nummer 11. Salah Ribaoui. Wij horen bij dezelfde organisatie.' Hij vertelde dat de zeven nummers bij ons in deze ruimte lid waren van de organisatie Fatah al-'Hmi. Ik kende Salah niet zo goed, maar ik had over hem gehoord als een activist die filosofie studeerde. Maar alleen poëzie bracht rust in zijn hart. Ooit zag ik hem gedichten declameren tijdens een demonstratie aan de universiteit, maar al het rumoer legde hem het zwijgen op. Niemand zat te wachten op gedichten over liefde of schemering of vogels. Iedereen voelde het vuur van die dag met de schetterende strijdkreten die ons bloed deden koken, tot het moment dat er poëzie geboren werd te midden van al die koortsachtige opwinding. Salah Ribaoui stapte van het podium, begeleid door gefluit en gebrul, druipend van het zweet. De vloedgolf van mensen luisterde alleen naar zichzelf, luisterde alleen naar het rumoer. Toen we elkaar op het politiebureau troffen, vertelden we dat verhaal en barstten we in lachen uit. Salah zei: 'Broeder, als iedereen in die menigte die in rechtvaardigheid geloofde zou begrijpen wat liefde is – wat er naar verluidt niet toe doet – voordat ze al deze grotere kwesties omarmen, dan was dit allemaal nooit gebeurd.'